

Een School voor Vrijheid

Filosofie en democratie in Vlaanderen

Onder beschermheerschap UNESCO

UNESCO centrum Vlaanderen v.z.w.

Denkt u dat een jaar verloren is als het gebruikt wordt om aan jonge mensen te leren dat eerste indrukken niet de volledige waarheid opleveren? Denkt u niet dat het goed zou zijn dat zij aangaande hun reflecties over de menselijke natuur, over hun behoeften, over de grondslagen van hun geloofsovertuigingen, over wetenschap en over moraal, verwittigd zouden worden dat alles niet duidelijk is, dat de wereld en het denken complexe problemen stellen die met bescheidenheid dienen benaderd?

G. Séailles in 'L'enseignement secondaire et la philosophie', Frankrijk 1904

Een School voor Vrijheid

Filosofie en democratie in Vlaanderen

Deze brochure is de eerste stap van het project 'Filosofie en democratie in België' onder het Hoog Beschermherschapp van UNESCO; met de persoonlijke steun van Federico Mayor, directeur-generaal van UNESCO; met de steun van de Nationale Unescocommissie; en voor de Vlaamse Gemeenschap uitgevoerd onder de naam 'Filosofie en democratie in Vlaanderen' door UNESCO CENTRUM VLAANDEREN, Franklin Rooseveltplaats 12, 2060 Antwerpen.

Redactie: Willy Poppelmonde (tel/fax 016/68.08.57)

Bron: Roger-Pol Droit, Philosophie et démocratie dans le monde. Une enquête de l'UNESCO, Éditions UNESCO, Paris 1995.

Omslagtekening: Serguej

Drukker: De Wrikker c.v.

Verantwoordelijke uitgever: Willy Poppelmonde, Hoekske 9, 2235 Houtvenne

April 1997

Inhoud

Inleiding	4
Een School voor Vrijheid	5
Filosofie en democratie in de Wereld	7
De enquête	7
Een produkt van deze eeuw	8
De dubbele plaats	10
Indirecte politieke vorming	12
Autocentrisme	13
Twee sporen	14
De Verklaring van Parijs voor de filosofie	16

Inleiding

In 1994 gelastte Frederico Mayor, directeur-generaal van de United Nations Education Science and Culture Organisation, ter ere van de aankomende vijftigste verjaardag van de organisatie, tot het project 'Filosofie en democratie in de wereld'.

Gestart werd met een wereldwijde bevraging naar de plaats en de problemen van de filosofie in het onderwijs en de cultuur. Tweeëntachtig zorgvuldig voorbereide vragen werden verspreid onder de 184 lidstaten van UNESCO plus de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Singapore.

Op 15 en 16 februari 1995 werden te Parijs internationale studiedagen georganiseerd ter evaluatie van de resultaten van deze enquête. De deelnemers kwamen uit: Ivoorkust, Senegal, Benin, Marokko, Tunesië, India, Zuid-Korea, Turkije, Brazilië, Chili, Argentinië, de Verenigde Staten, Bulgarije, Albanië, Malta, Rusland, Groot-Brittannië, Frankrijk en Duitsland. Voorlopig hoogtepunt is de unanieme totstandkoming van de 'Verklaring van Parijs voor de filosofie'.

In 1996 zijn verschillende regionale conferenties georganiseerd met als doel de specifieke problemen voor het filosofieonderwijs in de verschillende regio's van de wereld te onderzoeken. Hieronder: 'Filosofie en democratie in Europa', waarop ook Vlaanderen vertegenwoordigd was en waar het 'European Network for Philosophy and Democracy' boven de doopvont gehouden is.

Vandaag worden verdere stappen gezet. Op het niveau van de Vlaamse Gemeenschap bestaan de eerste stappen van 'Filosofie en democratie in Vlaanderen' uit:

1. de bekendmaking van het internationale project. Op de volgende pagina's van deze brochure vindt u daarom:

- Frederico Mayor's verantwoording ervan;
- de belangrijkste resultaten van de internationale enquête;
- de 'Verklaring van Parijs voor de filosofie'.

2. de vraag aan zoveel mogelijk relevante personen, organisaties, instellingen en bewegingen in de Vlaamse Gemeenschap hiertegenover een standpunt in te nemen. Heel concreet: kan ook U de 'Verklaring van Parijs voor de filosofie' onderschrijven?

- Indien neen: waarom niet, wat zijn uw argumenten?
- Indien ja: welk concreet, op u toepasselijk gevolg, zult u eraan geven?

De antwoorden zullen verwerkt en gepubliceerd worden.

Een School voor Vrijheid

80. Is het onderwijs in de filosofie, vanuit het oogpunt van de sociale en technische omwentelingen, alsook de wereldwijde problemen van het moderne tijdperk, onontbeerlijk in onze hedendaagse wereld?

81. Kan het onderwijs in de filosofie een toonaangevende rol spelen in het aanreiken van de middelen om op lucide en geweldloze wijze te leren zoeken naar oplossingen voor hedendaagse problemen?

Met deze vragen eindigde de internationale UNESCO-enquête. Frederico Mayor's motivering van de opdracht tot het project 'Filosofie en democratie in de wereld' is tevens zijn antwoord op deze vragen.

Vele vraagstukken, evoluties en problemen waarmee we vandaag, als individu en als mensheid, worstelen zijn van een dermate fundamentele aard en planetaire omvang als nooit voorheen. In de strijd hiertegen is de bijdrage van de filosofie zonder meer essentieel, zowel om ons heden beter te begrijpen als om de maatschappij van morgen te bouwen.

De eerste reden hiervoor betreft de wijs-begeerte zelf. Dankzij dit specifiek menselijk begeren zijn we de erfgenamen van een mondiaal intellectueel patrimonium dat ons een veelheid biedt aan instrumenten die kunnen helpen de al dan niet gewenste gebeurtenissen waarvan we getuige zijn beter te begrijpen. Het zou dwaasheid zijn deze uitzonderlijke reserve aan grondig uitgewerkte en doordachte ideeën, concepten, theorieën, methodes, inzichten, links te laten liggen. Meer zelfs: deze arbeid dient voortgezet. Het is niet het moment het denken te laten inslapen. In de plaats van het huidige intellectuele routinewerk is nood aan nieuwe inzichten.

De tweede reden is zonder enige twijfel nog crucialer en betreft opvoeding en onderwijs. Ruim verspreid en didactisch verantwoord filosofieonderwijs draagt op beslissende wijze bij tot de vorming van vrije maar tegelijk oordeelsbekwame burgers zoals nodig in een democratisch maatschappijmodel. Het is de beste leerschool voor het oefenen van het eigen oordeelsvermogen, voor de confrontatie met de meest uiteenlopende argumenten, voor het opbrengen van respect en interesse voor het woord van anderen, voor het zich bij voorkeur enkel onderwerpen aan de autoriteit van juiste argumenten, en voor het nadenken over de beste vorm van politieke en sociale organisatie. Het bereidt aldus voor op het nemen van ieders verantwoordelijkheid in het aangezicht van de grote hedendaagse uitdagingen. Het is daarom: 'een school voor vrijheid'. Bovendien leidt de beoefening van de filosofie tot de ontdekking van het universele. Het verruimt de geest en stimuleert tot het inzicht hoezeer de fundamentele vragen van het leven de mensen en de mensheid samenbrengt, eerder dan hen scheidt.

Het is belangrijk van in den beginne op een mogelijk misverstand te wijzen.

De tweede reden claimt een verband tussen goed filosofieonderwijs en het democratisch ideaal. Nu is één van de belangrijkste bevindingen van de enquête de feitelijke vaststelling van een min of meer parallelle ontwikkeling. Immers, dictaturen en totalitaire systemen verbieden of perverteren de filosofie. Mag hieruit afgeleid worden dat de democratie en de filosofie elkaar wederzijds ondersteunen of zouden moeten ondersteunen?

In geen geval. De autonomie van de filosofie dient gevrijwaard. Zij mag aan geen enkel politiek regime of aan geen enkele ideologie of levensbeschouwing schatplichtig zijn. Zij mag niet aarzelen alles aan zorgvuldige, kritische en rationele bevraging te onderwerpen, inbegrepen haar eigen bestaan en haar eigen methodes.

Het is dit laatste - het vermogen tot zelfkritiek - dat de filosofie en de democratie het meest gemeenschappelijk hebben. De filosofie floreert dankzij de vruchtbaarheid van de twijfel. Het tegendeel is het geval met dogmatische denksystemen. Ook de democratie ondervraagt constant zichzelf en aarzelt niet eigen fouten en tekortkomingen in de verf te zetten. Het tegendeel is het geval met totalitaire systemen. Het verband tussen democratie en filosofie is daarom niet oppervlakkig maar fundamenteel. Het schuilt in de niet tegenstrijdige aanmoediging van een vrije en kritische ingesteldheid met behoud van respect voor de waardigheid van de ander.

Tot zover de verantwoording van het project 'Filosofie en democratie in de wereld'.

Filosofie en democratie in de Wereld

De enquête

Vooraleer in te gaan op de resultaten van UNESCO's internationale rondvraag omtrent de relatie tussen filosofie en democratie in de wereld van vandaag, zullen we even blijven stilstaan bij de vragen die deze onderneming zelf oproept.

1. Een eerste probleem rijst bij de termen 'filosofie' en 'democratie'. Beide begrippen zijn doorheen de eeuwen verworden tot een opeenstapeling van vele betekenissen, emotieve gevoeligheden en sociologische feitelijkheden. Hebben we niet te maken met twee woorden die misschien veel gevoelswaarde, maar nog slechts weinig cognitieve betekenis hebben? Twee woorden die geschikt zijn voor controverse en retoriek, maar niet voor systematische reflectie en onderzoek?

Er is geen reden tot dit scepticisme. Doorheen de schijnbaar onverenigbare veelheid van filosofische scholen en tradities vinden we nog steeds het gemeenschappelijke streven naar zo goed en eerlijk mogelijk gebruik van de rede om de problemen en vraagstukken die het gevolg zijn van ons bestaan als mens aan te pakken.

Hetzelfde geldt voor het begrip democratie. Achter alle, soms zeer verschillende democratische politieke systemen vinden we eenzelfde centrale idee. Deze van een maatschappij waar de verdeling van macht, goederen, rechten en plichten georganiseerd is door onszelf, en waarbij we ons enkel onderwerpen aan wetten die we onszelf opgelegd hebben.

2. Een tweede probleem rijst als we vragen naar de relatie tussen beide begrippen. Op het eerste gezicht is die er namelijk helemaal niet. Er zijn voldoende voorbeelden van grote filosofen die de democratie niet gunstig gezind waren, van niet-democratische regimes die de ontwikkeling van belangrijke filosofische scholen of theorieën niet verhinderd hebben, en van democratische landen die weinig of geen aandacht besteden aan filosofie. Bij nader toezien is er echter wel degelijk een verwantschap. Het toelaten, zelfs stimuleren van kritiek, is reeds genoemd. Daarnaast hebben zowel de filosofie als de democratie een essentiële relatie met:

- taal: zowel filosofische gedachten als politieke standpunten in een democratie beginnen pas dan echt te bestaan als ze uitgesproken worden. Met andere woorden: als er bereidheid is ze ter discussie te stellen, ze te toetsen aan argumenten van anderen.

- gelijkheid: zowel voor het filosofisch debat als voor de politieke democratie is spreken (of schrijven) en argumenteren de enige voorwaarde om deel te mogen nemen.

- zelfbepaling: beiden ontvangen hun kracht enkel van zichzelf. Beiden zijn onderworpen aan geen ander gezag dan dit waarvan ze zelf de bron zijn.

Deze gedeelde kenmerken vormen als het ware een gemeenschappelijke fundering. De filosofie en de democratie hebben dus ondergrondse banden die sterker zijn dan men op het eerste gezicht zou vermoeden. Een belangrijke gemeenschappelijke consequentie is het verlies van comfortabele zekerheden.

3. Een derde vraag dringt zich op. Waarom de sprong van de vaststelling van deze verwantschap naar de organisatie van een internationale enquête?

We kunnen het antwoord laten beginnen in 1789, algemeen erkend als beslissend moment in de hedendaagse geschiedenis van de democratie. De Franse Revolutie betekende een doorbraak voor de principes van: de vrijheid van meningsuiting en het recht van kritiek op religieuze autoriteit, de fundamentele gelijkwaardigheid van alle mensen, het maken van de wetten door vrij verkozen vertegenwoordigers uit het volk. Vergeten is echter dat toen ook de idee geboren werd van door de overheid georganiseerd filosofieonderwijs met als doel de politieke en morele vorming van alle burgers. Dit onderwijs zou deze burger de intellectuele middelen aanreiken om ten volle gebruik te kunnen maken van zijn duur bevochten vrijheid.

Met deze laatste noodzaak worden we nog steeds geconfronteerd. Echter, ervaring heeft ons geleerd voorzichtig te zijn. Wordt vandaag een begrip als 'universaliteit' niet met wantrouwen bejegend? Hoe onderscheiden we tussen universaliteit en uniformiteit? Installeren we onder het mom van de universele rede en de filosofie, van vrijheid en emancipatie, geen nieuwe, subtielere vorm van imperialisme of bevoogding? Meer zelfs: de begrippen filosofie en democratie zijn van Griekse - en dus Westerse - oorsprong. Maken ze wel terecht aanspraak op universele geldigheid? Hebben ze equivalenten in andere culturen? Is het überhaupt denkbaar dat de mensheid met haar veelheid aan intellectuele en politieke registers enkele gemeenschappelijke modellen zou delen en tegelijkertijd de verschillen bewaren die hun identiteit uitmaken?

Kortom: zijn hogere ideeën over filosofieonderwijs, ondanks de theoretische aantrekkelijkheid, eigenlijk wel universeel relevant? Of, omgekeerd: hoe dient het gedefinieerd opdat het mondiaal kan bijdragen tot de beoogde doelstellingen? Wat moeten de doelstellingen, de leerinhouden, de didactische werkvormen en de didactische hulpmiddelen zijn opdat het zijn aanspraken zou kunnen waarmaken?

Deze en andere vragen konden alleen nog maar gesteld worden vanuit planetair perspectief. De huidige problemen en hun mogelijke oplossingen kunnen onmogelijk nog regionaal of geïsoleerd aangepakt worden. Daarom is - en kon ze niet anders zijn - de vraag omtrent de relatie tussen filosofie en democratie in de wereld een vraag voor deze tijd.

Tot zover enige achtergrond waartegen de internationale UNESCO-enquête dient begrepen en waarvan de belangrijkste resultaten op de volgende pagina's gepresenteerd worden. Om misverstanden te vermijden, herhalen en vermelden we nog even dat:

- de enquête polst naar feiten en problemen die zich stellen in verband met de relatie tussen onderwijs in de filosofie en democratische ontwikkelingen in de hedendaagse wereld;

- alle data verzameld en verwerkt zijn in minder dan één jaar, en dat 66 landen op de vragenlijst geantwoord hebben.

Een produkt van deze eeuw

Onze eeuw wordt gedomineerd door de techniek. Volgens de meest gangbare opvatting is de filosofie een nutteloos tijdverdrijf. Het is een archaïsche manier van denken die niet is aangepast aan onze moderne tijd en die niets te bieden heeft aan jonge mensen: te abstract, te verheven, niet rendabel, een luxe, een domein zonder toekomst.

De resultaten van de enquête wijzen op het tegendeel. De feitelijke introductie van de filosofie in het onderwijs is nieuw én in volle ontwikkeling. Ze is ten hoogste vijftig jaar oud; zeer zelden meer dan honderd. Gezien de geschiedenis van het denken zelf is dit een zeer kort interval. Het is ook niet langer een elitaire bezigheid. Vele landen hebben een initiatie in de filosofie georganiseerd in de laatste twee of drie jaren van het secundair onderwijs. Sommigen experimenteren volop met filosofie voor kinderen. Kortom: geen relikwie uit het verleden maar integendeel een kind van deze eeuw dat zich volop begint te ontwikkelen. Er blijkt daarenboven een duidelijk verband met democratiseringsprocessen.

Voor alle duidelijkheid: wat is nieuw? Nieuw is het door de overheid georganiseerd onderwijs in de filosofie, onafhankelijk van elke school of confessie, open en pluralistisch, op dezelfde manier bestemd voor alle leerlingen, gegeven door speciaal daartoe opgeleide leraren.

- In Afrika is deze introductie - of een zodanige reorganisatie dat terecht van een nieuwe start kan gesproken worden - het meest recent: vaak in de zestiger jaren. Het gaat over een zeer jonge onderwijsvorm die nog steeds experimenteert met haar prille autonomie.

- Hetzelfde geldt, ondanks de rijke en oude historische achtergrond, voor de Arabische wereld. Dit soort filosofieonderwijs is er niet ouder dan enkele decennia. Idem voor Azië, meestal kort na de Tweede Wereldoorlog.

- Ook in de landen van het voormalige Sowjet-blok is, na een lange periode van monolithisch dogmatisme, de recente mogelijkheid tot gediversifieerde en pluralistische filosofische reflectie de belangrijkste observatie.

- In Latijns-Amerika dateert het filosofieonderwijs uit de negentiende eeuwse koloniale periode. Met verschillen naargelang de nationale context is het de laatste decennia, in het spoor van de democratiseringsgolf, zo diepgaand hervormd dat ook hier terecht mag gesproken worden van een nieuw begin.

- Maar ook in West-Europa is onderwijs in de filosofie zoals hoger omschreven nieuw. Enkel in Frankrijk is het mogelijk terug te gaan tot 1844. Een volledige herdefiniëring van doelstellingen en methodes voor het secundair onderwijs is echter doorgevoerd in 1925. Voor Portugal en Spanje na de dictatuur geldt zowat hetzelfde als voor Latijns-Amerika. In vele landen is de introductie heel recent: Luxemburg 1968, Portugal 1974, Spanje 1975, Denemarken 1987, Nederland 1990.

- Naast België vormen ook de Verenigde Staten een uitzondering in dit lijstje.

Samengevat: bij nader toezien, en dankzij het mondiale perspectief, blijkt het filosofieonderwijs jong, met de toekomst voor zich. Deze jeugd verwijst naar de recente geboorte, overal ter wereld, van een meer open en pluralistische vorm van filosofieonderwijs georganiseerd onder de verantwoordelijkheid van de overheid. Verre van een overblijfsel van een ouderwetse, ten dode opgeschreven traditie, is het integendeel een nieuwe, veelbelovende educatieve mogelijkheid.

De genoemde verantwoordelijkheid van de overheid gaat zeer ver (leerplannen, handboeken, lerarenopleiding, homologatie, ...) en is nochtans niet vanzelfsprekend. Achter de organisatie van dergelijk onderwijs schuilt een steeds terugkerende paradox die niet geldt voor andere vakken.

Ten eerste heeft de filosofie als ambitie en als horizon de totaliteit van het zijnde. Ten tweede schuilt achter iedere filosofische demarche een eis naar vrijheid. Daardoor kan niet voorspeld worden waartoe ze zal leiden. Niemand weet tot wat het denken in staat is als het zich kan ontwikkelen zonder bevoogding of angst. Dit volstaat om de paradox te helpen zien. De taak van de overheid blijkt te zijn: het scheppen en in stand houden van de materiële omkadering gericht op de best mogelijke ontwikkeling van een intellectuele vorming die inhoudelijk geen grenzen kent, en die terzelfdertijd vrij moet zijn, in de eerste plaats van die overheid zelf. Het is duidelijk hoe moeilijk dit in praktijk te brengen is. Tussen deze organisatie en ideologische oriëntering door diezelfde overheid is de grens soms onduidelijk. Eens een overheid het filosofieonderwijs in handen neemt begint de verleiding naar onderricht in het officiële denken. Vandaar dat de filosofie regelmatig botst met haar eigen institutionalisering. Vandaar ook de bijna natuurlijke verbondenheid met democratiseringsprocessen. Hetzelfde geldt niet in dezelfde mate voor andere onderwijsdisciplines.

Ter afronding nog iets over de landen waar het filosofieonderwijs zich bevindt in een periode van reconstructie. Volgende schets correspondeert met vele reële gevallen. Eerst wordt het filosofieonderwijs min of meer marginaal geïntroduceerd. Vervolgens grijpt een autoritair regime de macht en verandert het vak in een soort officiële indoctrinatie. Vrijheid tot kritiek en openheid van geest worden gedwongen het veld te ruimen voor dogmatisme. Propaganda en mentale conditionering komen in de plaats van vrije reflectie. Uiteindelijk implodeert deze autoriteit, die niet terugdeinsde voor censuur, intimidatie en zelfs terreur, en wordt ze opgevolgd door een democratische regeringsvorm. Het filosofieonderwijs verschijnt dan voor wat het waard is: te hervormen. Het is getekend, zowel door de rol die het gespeeld heeft in het clandestiene verzet, als door de erfenis van de officiële doctrine die het moest verspreiden. Zodoende is het geen volgroeide onderwijsvorm, maar een model in volle ontwikkeling.

Ditzelfde patroon, de overgang van autoritair gezag naar democratisch pluralisme met de parallelle ontwikkeling van dogmatisme naar vrije reflectie, kan model staan voor vele landen. Het wordt teruggevonden, met alle soorten nuances: in de republieken van de voormalige Sowjet-Unie, in de landen van ex-socialistisch Europa, in Afrikaanse landen waar het marxistische model dominant was, in vele Latijns-Amerikaanse en Aziatische landen waar nieuwe democratieën gebouwd worden na lange jaren van militaire dictaturen. De filosofie komt terug als, na dictatuur of dogmatisme, de democratie herboren wordt.

De dubbele plaats

De tweede belangrijke bevinding van de enquête is dat omtrent de plaats voor de filosofie in het onderwijs twee standpunten duidelijk kunnen onderscheiden worden.

Volgens het eerste standpunt hebben filosofie en democratie niets met elkaar te maken. De filosofie heeft geen enkel praktisch nut. Noch terwille van de algemene ontwikkeling van de student (zoals dat bijvoorbeeld wel verondersteld wordt van Latijn), noch terwille van de politieke vorming van de burger. De filosofie kan - hoe je het ook organiseert - geen onderwijsmodel bieden om verantwoord te leren omgaan met vrijheid in een democratie. De idee dat teksten van Plato, Descartes, Kant, Hegel en hedendaagse denkers een bijdrage zouden kunnen leveren tot de maatschappelijke en mondiale vorming van de mens is afwezig. Dit hoeft geen minachting te impliceren. Filosofisch onderzoek, ook op het domein van de politieke filosofie, kan wel degelijk aangemoedigd en ondersteund worden, maar hoort, als hooggespecialiseerd onderzoek, enkel thuis aan de universiteit.

Volgens het tweede standpunt is een filosofische basisvorming voor iedereen een noodzakelijk onderdeel voor de realisatie van het democratisch ideaal. En wel als een sleutelement in de vorming van kritische en tot oordelen bekwame burgers. Ze kan en moet ieder individu helpen en oefenen in kritisch denken en handelen, ook tegenover de eigen overtuigingen; in het begrijpen van de veelheid van problematieken, gezichtspunten en argumenten van de anderen; in het verwerven van inzicht in het beperkt statuut van onze kennis; in de bekwaamheid om met anderen een constructief inhoudelijk gesprek te voeren. Kortom: de stelling dat de uitbreiding van goed filosofieonderwijs ipso facto een uitbreiding van de democratie betekent. Aldus bekeken is de filosofie helemaal geen wereldvreemd specialisme, maar een zaak voor iedereen. Ze hoort daarom óók thuis op secundair niveau.

De enquête leert dat het aantal landen waar dit laatste het geval is veel talrijker zijn dan men doorgaans geneigd is te denken. Belangrijker echter is de vraag naar de belangstelling voor filosofie, zowel bij de leerlingen als bij het grote publiek. Het zou immers artificieel zijn energie te besteden aan het uitbreiden van iets waar geen interesse voor bestaat, wat trouwens vaak het geval is. Als oorzaken worden aangewezen:

- overdreven schools,
- slechte leraren,

- te veel gebonden aan religieuze of ideologische tradities,
- de afwezigheid van onmiddellijke economische rendabiliteit.

De laatste reden wordt het meest genoemd: filosofie als luxe. In een wereld die in toenemende mate gedirigeerd wordt door de behoeften van de technologie lijkt filosofie tot uitsterven gedoemd. Tegelijkertijd echter wordt zowel de vraag ernaar als de noodzakelijkheid ervan onderlijnd. Het lijkt erop dat hetzelfde wereldwijde technologisch-economisch bestel de filosofie zowel nodig als niet-nodig heeft. Statistisch kunnen we een toenemende belangstelling noteren maar veelzeggender is de commentaar:

- "Er bestaat een sterke interesse voor ethiek waarin dóórgedacht wordt over de problemen van onze moderne maatschappij: distributieve rechtvaardigheid, beheersing van de technologie (genetische manipulatie) en milieuvraagstukken." (Noorwegen).
- "Dit onderwijs is van levensbelang in de sterkste betekenis van het woord. (...) Wanneer de burgers niet de beschikking krijgen over een zeer krachtig en polyvalent intellectueel werktuig ter integratie (de filosofie), dan zullen de krachten die in onze wereld werkzaam zijn hen op de weg naar de desintegratie stuwten. De bekwaamheid tot filosoferen ontwikkelt een vorm van intellectuele immuniteit tegen particularistische reducties." (Marokko).
- "Filosofische reflectie is in het bijzonder onmisbaar in een tijdperk waarin de macht van de technologie die de mensheid ter beschikking heeft een reële destructiemacht betekent voor de ander, voor de eigen planeet, voor de zelfvernietiging van de mens. Het opleiden van mannen en vrouwen die in staat zullen zijn om te gaan met de uitdagingen van de éénetwintigste eeuw is niet mogelijk zonder de filosofie." (Uruguay).
- "Enkel de filosofie kan ons voorzien van de kritische werktuigen om de vóóronderstellingen en effecten van de technologie, alsook van de politieke standpunten en projecten die erdoor geïnspireerd worden, te demystificeren." (Brazilië).

Natuurlijk is het niet de bedoeling universitaire cursussen op secundair niveau te droppen. Wat telt is enkel een gedegen filosofische basisvorming. In de hogere studieprogramma's kan de filosofie meer toegespitst worden op specifieke noden. De waarde die de filosofie dan toevoegt is het openen van een nieuw en verdiept perspectief op het gestudeerde tengevolge de bredere bevraging. Enkel aan de universiteiten hoort tenslotte het gespecialiseerd academisch onderzoek en onderwijs thuis. Deze twee polen - filosofie voor iedereen tegenover filosofie voor en door specialisten - kunnen gescheiden worden of verbonden. De ene kan bevoordeligd worden ten nadele van de andere. We moeten ze echter gezamenlijk trachten te ontwikkelen.

Tot slot: sceptici zullen wellicht niet overtuigd zijn. Leerplannen zijn al overladen, waarom dan nog kostbare tijd besteden aan iets dat hoe dan ook, op korte termijn, concreet en praktisch, minder nuttig is dan technologische, wetenschappelijke en zelfs confessionele vorming. Het is een oud debat: waarom denken als er zoveel te doen is?

Misschien is het enkel nodig aan te tonen dat tijd besteed aan filosofie niet verloren is. Zoals al vermeld, werd reeds in 1904 als volgt geargumenteed:

"Denkt u dat een jaar verloren is als het gebruikt wordt om aan jonge mensen te leren dat eerste indrukken niet de volledige waarheid opleveren? Denkt u niet dat het goed zou zijn dat zij aangaande hun reflecties over de menselijke natuur, over hun behoeften, over de grondslagen van hun geloofsovertuigingen, over wetenschap en over moraal, verwittigd zouden worden dat alles niet duidelijk is, dat de wereld en het denken complexe problemen stellen die met bescheidenheid dienen benaderd?"

Indirecte politieke vorming

Het tweede standpunt uit het vorige deel leidt naar vragen over de aangewezen didactische vorm en inhoud, maar eerst staan we even stil bij de vraag naar de effectieve invloed van het filosofieonderwijs in de maatschappij.

In het algemeen kan gesteld dat de mogelijkheden van filosofieonderwijs als uiterst belangrijk ingeschat worden, maar dat de eigenlijke rol zwak of onbestaande is. Het antwoord uit Zagreb-ex-Joegoslavië luidt: filosofieonderwijs in de opvoeding van de burger is "belangrijk in de hoofden van de filosofen zelf, maar onbestaande in de feiten." Met andere woorden: er is duidelijk een schril contrast tussen eerdere stellingen over haar onontbeerlijke rol en deze vaststellingen.

Hoe komt dat? Het antwoord is reeds gedeeltelijk gegeven op de vorige pagina bij de vraag naar de belangstelling voor filosofie. Daarnaast is het een feit dat onderwerpen als tolerantie, de rechten van de mens, democratie, de fundamenteën van de internationale politiek, 'politieke filosofie' in het algemeen, relatief afwezig zijn in de lessen. Verschillende oorzaken worden hiervoor aangeduid waaronder niet enkel censuur. Het antwoord uit Chili spreekt over een soort "politieke apathie", een soort moeheid, een soort angst voor confrontatie van ideeën, als erfenis zowel van de terreur onder de dictatuur, als van de veeleisende strijd ertegen. Als reactie lijkt er een neiging naar onderwerpen die consensus toelaten. De deelnemer uit Nederland antwoordt daarentegen dat wel in toenemende mate aandacht wordt besteed aan "sociale en politieke filosofie, wetenschapsfilosofie en ethica."

Hoe dan ook, de vraag naar de optimale vorm en inhoud van het filosofieonderwijs (doelstellingen, leerinhouden, leermiddelen, didactiek en methodiek) wordt er alleen maar belangrijker door.

- Volstaat een neutrale inleiding in de ideeëngeschiedenis? Of een soort encyclopedie van stelsels en doctrines? De deelnemers aan de enquête antwoorden unaniem: dit is belangrijk maar niet voldoende. Filosofieonderwijs mag niet gereduceerd worden tot het geven van een verzameling informatie; tot het voorbereiden van jonge mensen op de toekomst met behulp van een hypothetische wereld van ideeën.

- Moet dan, vanuit de overtuiging dat de filosofie de democratie kan ondersteunen en versterken, het overbrengen van democratische waarden, normen en principes haar taak worden? Het antwoord luidt opnieuw unaniem: geen nieuwe catechismus. De filosofie mag in geen geval haar kritische vrijheid verliezen. Onder het mom van de rede geen nieuwe vorm van bevoogding. We zijn terug bij de reeds hoger aangestipte paradox: het organiseren van haar vrijheid. Het is dé kernproblematiek in de relatie filosofie - democratie. Het dilemma is makkelijk in te zien maar moeilijk op te lossen. Als we enkel oog hebben voor filosofische vrijheid verdwijnt de relatie met de democratie. Het mogelijk resultaat - filosofie terwille van de filosofie - is onaanvaardbaar. Anderzijds, als we uitsluitend de gewenste politieke en morele vorming nastreven, dreigt de typisch filosofische dimensie te verdwijnen. Het resultaat is even onaanvaardbaar: vrijheid kan ook vernietigd worden vanuit het voorwendsel dat ze gegarandeerd wordt.

- Een overgrote meerderheid, gelijkmatig verspreid over de ganse wereld, beoordeelt het filosofieonderwijs als te abstract en te ver verwijderd van de alledaagse werkelijkheid, als onaangepast aan de problemen van vandaag. Moet het daarom toegankelijker of populairder worden door bijvoorbeeld de actualiteit tot onderwerp te nemen? Hierover is minder duidelijkheid.

Sommigen suggereren: "We moeten in de richting van een nieuwe filosofie die haar aandacht toespitst op actuele problemen (meer in 't bijzonder: atoomwapens, genetische manipulatie, de nieuwe internationale wereldorde, enz.) en op manieren om ze op te lossen" (Qatar). Velen waarschuwen echter tegelijkertijd tegen het zich laten verleiden tot cursussen die te zeer aan de oppervlakte blijven: geen commentaar bij het nieuws van de dag. Anderen betwisten zelfs dat de filosofie zich dient aan te passen aan veranderende maatschappelijke omstandigheden of aan de evolutie van de wereld. Dit op het eerste gezicht evidente idee dient zelf eens onderzocht te worden. Het antwoord uit Frankrijk luidt: "De primaire roeping van de filosofie is misschien juist zichzelf niet aan te passen."

Onvruchtbare discussies kunnen vermeden worden door onderscheid te maken tussen: (1) 'aanpassing' als gebruik van nieuwe technische hulpmiddelen (computer) en als reflectie over nieuwe onderwerpen (nucleaire bewapening, ontwikkelingssamenwerking, genetische manipulatie) en (2) 'aanpassing' als functionaliteit ten opzichte van de heersende conjunctuur, als conformiteit aan de heersende normen, als - al dan niet bewuste - a priori onderwerping aan bepaalde modellen bij het behandelen van die nieuwe onderwerpen.

Aldus gedefinieerd zijn er wat het eerste betreft weinig bezwaren. Aangaande de tweede definiëring is het antwoord opnieuw unaniem: neen. De roeping van bijvoorbeeld Sokrates was niet zich aan te passen aan de sociologische realiteit van zijn tijd. Zijn roeping was eerder omgekeerd die realiteit aan te passen aan de ideeën van rechtvaardigheid en gelijkheid zoals verworven door het denken. Dit antagonisme is nog niet verdwenen. In die zin is de filosofie tijdloos. Dit wil niet zeggen: niet de vragen en problemen van vandaag. Wel: zich bij het behandelen ervan niet automatisch neerleggen bij de dominante opinie en tijdsgeest. En dit wil ook weer niet zeggen: systematische oppositie terwille van de oppositie. Een idee is waar of vals onafhankelijk van haar sociologische verspreiding. De filosofische ingesteldheid heeft niets te maken met conformisme, inbegrepen het mechanisch anticonformisme dat gedachteloos vijandig staat tegenover alle wijd verspreide ideeën.

- Wat vaak gesuggereerd wordt is dat het mogelijk moet zijn aan politieke vorming te doen zonder bepaalde politieke onderwerpen ter sprake te brengen. Wat kan dit willen zeggen? Als voorbeeld het begrip 'vrijheid van meningsuiting'. Dit democratisch basisrecht hoeft in geen enkel handboek voor te komen opdat leerlingen toch zouden kunnen leren wat het betekent. Ze zullen dan om te beginnen exact mogen zeggen wat ze in gedachten hebben en geen van hun opmerkingen zal gecensureerd worden. Ook de uitspraken van anderen zullen ze mogen bekritisieren. Maar tegelijkertijd zal ernaar gestreefd worden de gewoonte te verwerven zich duidelijk uit te drukken en hun uitspraken met argumenten te onderbouwen. Geleidelijk zullen ze leren dat rigoureuze argumentatie en groepsonderzoek omtrent onderwerpen die ze belangrijk achten niets te maken heeft met minachting voor de ander.

Recapitulatie: geen politieke neutraliteit, geen politisering, geen populaire oppervlakkigheid, geen gedachteleze aanpassing, toch politieke vorming. Wat dan wel? De derde belangrijke bevinding van de enquête is dat de klemtoon dient te liggen op de indirecte politieke invloed. Dit betekent dat een goede filosofische basisvorming in eerste instantie aandacht moet hebben voor filosofie als werkwoord, voor wijsgerige vaardigheden en attitudes. Leerlingen zullen aldus - op een bewuste en constructieve manier - leren wat de rationele vereisten zijn voor hun toekomstige gedeelde vrijheid. Filosofische kennisinhouden dienen in functie hiervan behandeld en meerwaarde toe te voegen.

Het is niet de plaats hier dieper op in te gaan. Dit is een taak voor didactische werkgroepen, nationale en internationale. Verder kunnen ook internationale verenigingen van filosofieleraars een belangrijke rol spelen in het uitwisselen van ervaringen. In de marge vermelden we dat van 30 oktober tot 2 november 1997 de AIPPh ('Association International des Professeurs de Philosophie') te Leuven congresseert over het thema 'Waarden en wetenschap. Naar een nieuwe ethiek?'.

Autocentrisme

In alle culturen stammen de oudste en diepste bronnen van interdisciplinariteit van de filosofen. Voor hen is het verwijderen van barrières rond kennisvelden, het vergelijken van verschillende theoretische benaderingen, het zo ver mogelijk verruimen van de intellectuele invalshoek, geen recente vereiste, maar de natuurlijke horizon van hun geestelijke queeste. (F. Mayor)

En toch is de laatste belangrijke constatering van de internationale UNESCO-enquête: er is een gebrek aan dialoog, interactie, uitwisseling. Er zijn te veel eilandjes, te veel barrières tussen culturen en disciplines. Overall vinden we de neiging terug te plooiën op zichzelf, zowel binnen culturen als binnen filosofische scholen en tradities.

Met andere woorden: deze fundamentele roeping van de filosofie, het organiseren van de wederzijdse dialoog en ontdekking, dient nog steeds gerealiseerd te worden. Het is een immense taak, maar de middelen om ze aan te vatten zijn er. Onze communicatiemiddelen zijn snel en wereldomspannend geworden. Ook het bewustzijn van de menselijke solidariteit is groeiende. Onder de te overwinnen obstakels vinden we de verzuiling van de geesten. De filosofie kan ons daarbij helpen, maar dan mag ze niet zelf in de verleiding van het autocentrisme trappen. Dit wil zeggen: zich in zichzelf opsluiten. Dit verschijnsel kan vele vormen aannemen.

- Bovenal uit dit autocentrisme zich onder de vorm van eurocentrisme. Het filosofieonderwijs is overdreven gecentreerd rond Europese cultuur en Europees denken. "Er is geen relatie waarneembaar tussen filosofieonderwijs en culturele tradities" (Uruguay). Dit punt is één van de belangrijkste uitdagingen voor de toekomst, en één van de moeilijkste om op te lossen, vermits het opkomen voor culturele identiteit vaak omslaat in een nieuw autocentrisme. Het is de vraag naar het juiste evenwicht tussen het particuliere en het universele. Het vraagstuk beperkt zich niet tot onderwijspolitiek en internationale relaties. Het is ook een filosofische vraag. Als barrières, hoe onzichtbaar maar krachtig ook, de ware dialoog tussen culturen blokkeren, moeten we, geduldig en methodisch, hun constructie pogen te begrijpen en concrete maatregelen voorstellen. In het onderwijs zouden we kunnen beginnen met terug te grijpen naar Plato's onderscheid tussen 'dezelfde' en 'de ander'. Vervolgens zouden we ons kunnen afvragen waarom Plato stelt - en zovelen na hem - dat wat gelijk is aantrekt en wat verschilt afschrikt. En tenslotte zouden we Plato om uitleg kunnen vragen over de vreemde parallel die hij trekt tussen de filosoof en de hond: deze grolt wanneer hij iemand ziet die hij niet kent, zelfs al heeft die hem nooit pijn gedaan, terwijl hij fleemt bij iemand die hij kent, zelfs als deze hem niet goed behandelt. (Waarom Plato? Omdat hij één van de weinigen is die bij de vraag naar minstens tien klassieken door iedereen vermeld wordt.)

- In de Islamitische landen speelt een dubbel conflict: de Europese erfenis tegenover de Arabische erfenis, én geloof tegenover kritische rede. Op sommige plaatsen is de relatie passief tolerant, op andere conflictueus. Het antwoord uit Marokko luidt: "Filosofieonderwijs wordt nog steeds met achterdocht bekeken door de theologen. Deze willen het domein van de filosofische reflectie binnen de grenzen van hun eigen axiomatische referentiepunten houden. Gewoonlijk willen ze enkel een tot exegetische argumentatie gereduceerde vorm van filosofie aanvaarden."

- Dit laatste thema - religieus geloof tegenover filosofische reflectie - komt ook buiten de Arabische wereld geregeld terug en is niet altijd problematisch, soms zelfs vruchtbaar, bijvoorbeeld in Azië met religies zonder openbaringswaarheid.

- Maar het vraagstuk van het autocentrisme betreft tenslotte ook de relatie tussen wetenschappelijke vorming tegenover filosofische vorming. Deze laatste wordt vandaag te vaak gezien als een louter literaire discipline. De schade toegebracht door de breuk tussen beide, óók aan de wetenschappelijke vorming, is groot. Leerlingen accumuleren wetenschappelijke theorieën en vaardigheden zonder enig inzicht in wat die 'wetenschap' eigenlijk is: wat haar kennistheoretische grenzen zijn, welke waarden in haar werkzaam zijn, welke motieven aan haar ten grondslag liggen.

Twee sporen

82. Welke concrete maatregelen kunnen aanbevolen worden om het filosofieonderwijs te verbeteren?

Omtrent deze allerlaatste vraag uit de enquête wordt geoordeeld dat actie ter verbetering en bevordering van het filosofieonderwijs het meest vruchtbaar zal zijn indien op twee complementaire sporen gewerkt wordt die elkaar wederzijds kunnen versterken. Vermoedelijk is het één zelfs zinloos zonder het ander.

Het eerste spoor betreft het onderwijs.

Voor velen dient de eerste maatregel te zijn: uitbreiding van het filosofieonderwijs. Zelfs het opzetten van filosofieprogramma's voor het secundair technisch en het beroepsonderwijs wordt bepleit, alsook het filosoferen met kinderen in het basis- en kleuteronderwijs.

Een andere prioriteit is betere lerarenvorming. De persoonlijkheid van de filosofieleraar is belangrijker dan voor andere vakken. Dit heeft te maken met de grotere vrijheid voor het organiseren van de lessen, met de nieuwheid van de filosofische benadering voor de leerlingen, en met de vaak emotieve betrokkenheid bij veel onderwerpen.

Maar even belangrijk is: het ter beschikking stellen van leermiddelen, het op punt zetten van leerplannen, het herdenken en aanreiken van methodiek en didactiek, het actualiseren van handboeken, het aanmoedigen van internationale research en uitwisseling. Filosofieleraars over de ganse wereld vragen gelegenheden om elkaar te ontmoeten. Sommigen suggereren het opzetten van een wereldplatform dat een soort algemeen raamwerk voor het filosofieonderwijs zou uittekenen.

Het tweede spoor betreft de aanwezigheid van de filosofie in de maatschappij.

Er dient geijverd voor meer aanwezigheid van filosofische analyse, reflectie en kritiek. Dit zou kunnen gebeuren door: het verbinden van filosofische concepten met actuele gebeurtenissen, het aantonen hoe een filosofisch perspectief kan helpen dezelfde gebeurtenissen anders te bekijken, de filosofen uit te nodigen zich meer uit te spreken over wereldproblemen, het populariseren van de filosofie, meer aandacht voor filosofie in de media, en het uitbuiten van de mogelijkheden van de nieuwe technologieën.

De Verklaring van Parijs voor de filosofie

Wij, de deelnemers aan UNESCO's internationale studiedagen 'Filosofie en democratie in de wereld' georganiseerd te Parijs op 15 en 16 februari 1995:

- stellen vast dat de vraagstukken die de filosofie behandelt de universele vragen van het leven en het menselijk bestaan betreffen;
- geloven dat filosofische reflectie kan en moet bijdragen tot beter begrip en sturing van dit menselijk bestaan;
- menen dat het beoefenen van de filosofie, waarbij men geen enkel idee uitsluit van vrije discussie, en waarbij men zich inspant voor het zo ondubbelzinnig mogelijk definiëren van de gebruikte termen, voor het verifiëren van de geldigheid van de gebruikte redeneringen, en voor het zorgvuldig onderzoeken van de argumenten van anderen, aan eenieder toestaat zelfstandig te leren denken;
- benadrukken dat onderwijs in de filosofie bevorderlijk is voor openheid van geest, burgerlijke verantwoordelijkheidszin, begrip en tolerantie tussen individuen en tussen groepen;
- herhalen dat de aanwezigheid van de filosofie in de opvoeding, door het vormen van onafhankelijke en bedachtzame mensen, bekwaam om te weerstaan aan diverse vormen van propaganda, fanatisme, discriminatie en onverdraagzaamheid, bijdraagt tot de vrede en eenieder voorbereidt tot het nemen van zijn verantwoordelijkheid in het aangezicht van de grote hedendaagse uitdagingen, in het bijzonder op het domein van de ethiek;
- bekrachtigen dat de ontwikkeling van het wijsgerig denken in het onderwijs en in het cultureel leven op belangrijke wijze bijdraagt tot de vorming van de burger, en dit door het oefenen van zijn oordeelsvermogen, zonder meer fundamenteel voor alle vormen van democratie.

Het is daarom dat we ons ertoe verbinden alles te doen wat in onze macht ligt in onze instituten en in onze respectievelijke landen om deze doelstellingen te bereiken, en dat we verklaren:

- de vrije beoefening van de filosofie dient, in al haar vormen en op alle plaatsen waar mogelijk, gegarandeerd voor iedereen;
- onderwijs in de filosofie dient behouden of uitgebreid waar het reeds bestaat, ingevoerd waar het nog niet bestaat, en expliciet 'filosofie' genoemd te worden;
- dit onderwijs in de filosofie dient gegeven door bekwame, speciaal hiertoe opgeleide leraren, en mag nooit ondergeschikt gemaakt worden aan economische, technische, religieuze, politieke of ideologische imperatieven;
- onderwijs in de filosofie dient, overal waar mogelijk en onder behoud van haar onafhankelijkheid, op een effectieve manier geïntegreerd - en niet slechts aangehecht, in alle universitaire en professionele opleidingen;
- de verspreiding van boeken die toegankelijk zijn voor een groot publiek, zowel naar taalgebruik als naar kostprijs; de productie van radio en televisieprogramma's, audio en video cassettes; het gebruik voor pedagogische doeleinden van alle vormen van audiovisuele en informaticatechnologie; het opzetten van veelvuldige mogelijkheden voor vrij debat en discussie; en alle andere mogelijke initiatieven, gericht op een eerste kennismaking voor zoveel mogelijk mensen met de filosofische vraagstukken en methodes, dienen aangemoedigd met het oog op een filosofische basisvorming voor volwassenen;

- kennis van filosofische inzichten uit verschillende culturen, vergelijkende studie van wat ze respectievelijk te bieden hebben, analyse van wat doet overeenkomen en wat doet verschillen, dient nagestreefd en ondersteund door onderzoeks en onderwijsinstellingen.

De filosofie kan, als vrije praktijk van onderzoek en reflectie, geen waarheid als definitief beschouwen en spoort aan tot respect voor de overtuigingen van eenieder, maar zal in geen geval, op straffe van verloochening van haar eigen natuur, doctrines aanvaarden die de vrijheid van de ander verwerpen, de menselijke waardigheid ridiculiseren en aanzetten tot barbaarsheid.

Deze Verklaring werd unaniem aanvaard door alle 22 deelnemende specialisten uit volgende 19 landen: Ivoorkust, Senegal, Benin, Marokko, Tunesië, India, Zuid-Korea, Turkije, Brazilië, Chili, Argentinië, de Verenigde Staten, Bulgarije, Albanië, Malta, Rusland, Groot-Britannië, Frankrijk en Duitsland.

Ze is en wordt bijkomend onderschreven door de deelnemers aan de volgende door UNESCO georganiseerde regionale studiedagen: 'Filosofie en democratie in Azië en de Pacific', 'Filosofie en democratie in Latijns-Amerika' en 'Filosofie en democratie in Europa'. Voor dit jaar is gepland 'Filosofie en democratie in Afrika'.

Ieder die haar wenst te ondertekenen kan schrijven naar: 'Philosophie et démocratie dans le monde', Division de la Philosophie de l'UNESCO, 1 rue Miollis, 75732 Paris Cedex 15.